Alexandra GHERASIM

Categoria semantică animat / inanimat şi reflexele ei în gramatică

A.G. – conf. univ. dr. în filologie, şef Departament Limba Română, Lingvistică Generală şi Limbi Clasice, Facultatea de Litere, U.S.M. Domenii de cercetare: gramatica, teoria textului, sociolingvistica. Autoare a şase cărţi, între care *Raporturile text-metaforă în limbajul literar – artistic* (1997), *Limba română. Grupul nominal* (2000), *Limba română. Grupul verbal* (2001), *Teoria textului* (antologie, 2008). Participantă la numeroase proiecte şi conferinţe naţionale şi internaţionale (România, Ucraina).

Categoria animat / inanimat se studiază tangenţial în şcoală, deşi reflexele acesteia în procesul comunicării se manifestă la nivelul selecţiei şi al combinării, iar nerespectarea regulilor de subcategorizare selecţională, a formativelor verbale, adjectivale, pronominale etc., din această perspectivă, conduce la grave greşeli de exprimare. În articolul de faţă ne propunem să sintetizăm câteva aspecte teoretico-aplicative referitoare la sus-numita trăsătură semantică distinctivă a substantivului. Manifestarea categoriei date poate fi examinată la nivel sistemic, întrucât afectează atât grupul nominal (realizând structuri sintactice cu dativ şi acuzativ prepoziţional *vs* dativ şi acuzativ neprepoziţional), cât şi grupul verbal (actualizând opoziţiile tranzitiv / intranzitiv vs. activ / pasiv). Reflexele multiple în planul expresiei şi în cel al conţinutului în diferite limbi îi conferă caracter universal.

Ana-Maria Iorga Mihail în articolul *Relevanţa tipologică a trăsăturii [± animat] în realizarea prepoziţională a dativului din construcţia ditranzitivă* citează cea mai cunoscută ierarhie extinsă a animatului, formulată de Dixon, în 1979 şi preluată şi de alţi lingvişti: *pronumele personale, pers. I şi II < pronumele de pers. III < numele proprii < substantivele comune [+ uman] < substantivele comune [– uman] [+ animat] < substantivele comune [– animat]* [2].

BDD-A20688 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 01:00:16 UTC)

În *Dicționarul General de Științe. Științe ale limbii* se menționează că limba română aparține grupului de limbi sensibile față de categoria *animatului*, ceea ce se manifestă gramatical prin construcția specială a obiectului direct cu *pe*, în cazul coexistenței, pentru nominalul obiect, a trăsăturilor lexico-semantice [+ Personal], [+ Definit]; prin selecția unor forme pronominale speciale; prin semne de comportament diferit al numelor de rudenie (selecția cliticelor posesive: *casa maică-sii*) și al numelor umane proprii (declinarea numelor proprii de bărbați, care la genitiv-dativ primesc articolul proclitic lui: *lui Ion*) [1, p. 53].

Referindu-se la categoriile gramaticale clasificatoare, cercetătorul Alexandru Dârul menționează că: „o serie de alte opoziții gramaticale, care se manifestă doar în planul conținutului (e vorba de opoziții de tip «tranzitiv / intranzitiv», «animat / inanimat», «personal / impersonal») nu sunt recunoscute drept categorii gramaticale, deși ele sunt comensurabile, sub aspectul comportării în text, cu categoriile gramaticale clasificatoare acceptate ca atare de tradiția gramaticală". În continuarea demersului său, savantul le include pe acestea în subclasa categoriilor gramaticale neexplicite, specificând că: „opoziția dintre elementele opozitive se manifestă numai în planul conținutului (la acestea urmează să fie trecute opozițiile «animat / inanimat», «tranzitiv / intranzitiv», «personal / impersonal» ș.a." [3].

În acest sens, la etapa actuală de descriere și tipologizare a faptelor de limbă, categoria clasificatoare implicită a animatului ne permite să identificăm o subclasă a substantivelor epicene (*girafă, rinocer, știucă, rudă, victimă, decan* etc.), care denumesc generic referenți cu trăsătura semantică [+ Animat], indiferent de sexul acestora. O alta subclasă subordonată mărcilor [+ Animat] și [+ Personal] este cea a substantivelor cu gen comun de tip: *pierde-vară, gură-cască, nătăfleață* etc.

Într-o ipostază similară de selecție se află și substantivele cu realizare flexionară pentru cazul vocativ, care, pe lângă trăsătura semantică [+ Animat] reclamă și marca [+ Personal]. Nerespectarea acestei reguli de selecție conduce la disfuncționalitate între planul expresiei și cel al conținutului, manifestată, de regulă, în limbajul artistic, iar figura de stil, obținută printr-o astfel de deviere, poartă numele de personificare (cf.: *codrule, codruțule*).

BDD-A20688 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 01:00:16 UTC)

În gramatica actuală, pentru categoria gramaticală a genului substantivului, a fost identificat așa-numitul *gen personal*, cu tendință de gramaticalizare, axat anume pe reacția limbii la parametrul *animatului*. În *Dicționarul General de Științe, Științe ale limbii* acesta este descris astfel: „Subgenul personal desemnează o subclasă lexicală de substantive, cea a numelor de persoană, adică de distingere din mulțimea substantivelor non-animate și prin particularități morfosintactice. Cum particularitățile morfosintactice nu se manifestă omogen (unele sunt de tip flexionar, altele de construcție; una caracterizează subspecia numelor de rudenie, alta, subspecia numelor proprii masculine de persoană, alta privește substantivele personale definite etc.), constituirea gramaticală a genului personal este în stadiul de tendință. Genul / subgenul personal este subordonat genurilor masculin și feminin, substantivele având dublă caracterizare: fie [+ Masculin, + Personal], fie [+ Feminin, + Personal] [1, p. 363].

Marcarea genitivului și a dativului cu *lui* în poziție proclitică s-a gramaticalizat în cazul numelui propriu masculin *de persoană* (ex.: atitudinea lui Ion), extinzându-se și la cele feminine, a căror terminație consonantică sau vocalică (alta decât *a*), nu permite asocierea terminației *-ei* (cf.: *lui Carmen, lui Meri* etc.). Aceeași legitate se aplică și în combinarea cu nume de rudenie, feminine sau masculine (ex.: *lui nenea, badea, tanti*), și atunci când însoțesc denumirile lunilor anului (ex.: *capriciile lui martie*), primele opt luni, având la origine nume proprii masculine.

În acest context este cazul să menționăm că e greșit să utilizăm *lui* proclitic în asociere cu substantive feminine proprii, care nu sunt vizate în situațiile descrise mai sus, cu atât mai mult, în prepoziția substantivelor comune feminine (greșit: *i-am spus lui Ana, lui mama, lui colega*; corect: *i-am spus Anei, mamei, colegei*).

Din perspectiva demersului nostru, referitor la opoziția categorială *animat / inanimat* se caracterizează și construcția specială a obiectului direct (OD) cu prepoziția morfem *pe*. Selecția obligatorie a structurii prepoziționale se atestă atunci când OD este exprimat prin:

a) nume propriu cu marca [+ Animat] și [+ Personal] (ex.: *L-am chemat pe Ion, pe Grivei*);

b) substantive relaționale (ex.: *am chemat-o pe mama, l-am rugat pe nenea*);

BDD-A20688 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 01:00:16 UTC)

c) substantiv apelativ generic urmat de nume propriu sau comun (ex.: *L-am rugat pe domnul Moraru, pe domnul rector Ciobanu*).

Vorbind despre greşelile curente în exprimarea OD, cercetătoarea V. Guţu Romalo consideră că „acestea derivă din existenţa a două modalităţi de construcţie a acestei părţi de propoziţie în limba română: OD poate fi reprezentat printr-un substantiv sau pronume în acuzativ (*Aşteaptă trenul / Îl aşteaptă*) sau printr-un substantiv sau pronume precedat de prepoziţia *pe*. (*Îl aşteaptă pe Ion / O aşteaptă pe mama*). Sunt situaţii când oricare dintre cele două construcţii sunt posibile: *Mama îngrijeşte copilul/Mama îl îngrijeşte pe copil*. În alte situaţii nu este corectă decât una din cele două construcţii: *Aşteaptă trenul* nu *Îl aşteaptă pe tren* [5, p. 51].

Argumentul care impune structura cu *pe* şi repriza complementului în prepoziţia verbului predicat este că în primul caz substantivul OD poartă marca [+ Animat] şi [+ Personal], în cel de-al doilea acesta lipseşte.

Marca opozitivă *animat / inanimat* se poate manifesta şi în registrul de seme al altor clase lexico-gramaticale, cum ar fi verbele, adjectivele, numeralele etc. Astfel, în urma analizelor distinctive au putut fi identificate clase de verbe caracterizate prin trăsăturile:

• [+ Animat]: a *plânge, a respira, a râde, a dormi* etc. (la acestea mai putem adăuga şi trăsătura [+ Uman];

• [- Animat]: *a se evapora, a se coagula* etc.;

• [± Animat]: *a sta, a cădea, a se mişca* etc. Examinate din punctul de vedere al sintaxei, aceste trăsături generează opoziţia *subiect / obiect* al acţiunii.

O atare stare de lucruri are reflexe clare în procesul de clasificare semantică, realizat în funcţie de matricea de roluri a verbului. Inventarul de roluri tematice cuprinde roluri marcate de trăsătura [+ Animat], caracterizate în gramaticile actuale astfel:

a) Agent – entitate animată, mai ales umană, iniţiatoare voliţională a procesului sau care are capacitatea de a controla procesul (ex.: *Copilul aleargă, scrie, vorbeşte*);

b) Comutativ – entitate care se asociază Agentului, participând, alături de acesta, la realizarea acţiunii (ex.: *Maria colaborează cu Ion*);

BDD-A20688 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 01:00:16 UTC)

c) Beneficiar – entitate, de obicei animată, în beneficiul sau în detrimentul căreia se realizează acțiunea (ex.: *Medicamentul i-a folosit bolnavului*);

d) Experimentator – entitate animată, implicată într-un proces afectiv, exprimând ființa afectată de o stare psihică sau fizică, fără a o fi declanșat și fără a o controla (ex.: *Pe Ion îl îngrijorează starea de lucruri actuală*) [4, p. 280-281].

Celelalte roluri tematice – pacient, temă, rezultat, instrument, stimul, țintă, sursă, parcurs – nu vizează neapărat o entitate animată. Distincția se sprijină și pe opoziția entitate activă *vs* entitate inactivă.

Reflexele categoriei semantice [+ Animat] pot fi identificate și în rațiunea modului imperativ – un mod al injoncțiunii, prin ale cărui forme se exprimă un ordin, o rugăminte, un sfat etc. Criteriul selecției acționează aici în virtutea faptului că verbele al căror sens este incompatibil cu ideea de schimbare prin voință umană nu au forme de imperativ (ex.: *a durea, a tuna* etc.).

O clasificare analogică se poate efectua și atunci când analizăm adjectivele. Astfel, adjectivele cu trăsăturile [+ Animat] [+ Uman] se referă la caracteristicile fizice, intelectuale și morale ale persoanelor, la temperament și manifestări ale voinței: *talentat, deștept, flegmatic, dolofan, orb, mișel, fricos* etc. Cele cu marca [- Animat] vizează trăsături spațio-temporale, materiale, calități gustative și caracteristici proprii obiectelor: *lichid, rar, adânc, cețos, riveran, terestru, picant, dur, dulce, des* etc. Adjectivele cu trăsătura [± Animat] indică însușiri care pot fi atribuite atât substantivelor animate, cât și celor inanimate: *mic*, *mare*, *bun*, *alb*, *roșu*, *greu* etc.

Opoziția *animat / inanimat* raportată la clasa pronumelui oferă diverse modalități de abordare:

a) din perspectivă discursivă, pronumele personal pentru persoanele întâi și a doua (aici se include și cel de politețe) sunt, prin definiție, marcate [+ Uman], reprezentând locutorul și interlocutorul în procesul discursiv (vezi *supra*).

b) în cazul pronumelui posesiv este posibilă exprimarea pronominală a posesorului în contextul *haina fetei / haina sa / haina ei* – unde posesorul are trăsăturile [+ Uman, + Animat], iar obiectul posedat, inanimat, obiect concret, între cele două elemente stabilindu-se o relație

BDD-A20688 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 01:00:16 UTC)

de posesie inalienabilă, iar contextul *fata hainei / fata sa / fata ei* nu este gramatical. Asimetria rezultă și din existența unei relații semantice apriorice între cele două entități [6].

c) din perspectiva selecției, e de remarcat că există o serie de pronume ce substituie doar substantive caracterizate prin marca [+ Animat, + Uman]. Este cazul pronumelui interogativ /relativ *cine* și a pronumelui negativ *nimeni*, în opoziție cu *ce* și *nimic*, care preiau trăsătura semantică [- Animat] de la substantivele pe care le înlocuiesc.

În cazul numeralului, prin marca [+ Animat, + Uman] se caracterizează subclasa numeralelor colective: *ambii / ambele* cu varianta *amândoi, amândouă, tustrei, tuspatru* etc. Acestea, de regulă, în comunicare, selectează un determinat ce vizează persoane.

În concluzie, constatăm că semnificația *animat / inanimat*, raportată la clasa lexico-gramaticală a substantivului, impune reguli de selecție și de restricție privind îmbinarea cu alte elemente lexicale contextuale, marcate și ele de semele *însuflețit, activ, dinamic* vs. *neînsuflețit, pasiv, static*. Depășind cadrul acestor legități combinatorii, ne aflăm în fața unor abateri care generează greșeli de exprimare, sau, în cazuri fericite, sensuri figurate și o exprimare metaforică.

Bibliografie

1. *Dicționar General de Științe. Științe ale limbii*, coord. A. Bidu-Vrânceanu, București, 1997.
2. R. M. W. Dixon, *Ergativity*, *Language* 55, 59-168. *Apud:* Ana-Maria Iorga Mihail, *Relevanța tipologică a trăsăturii [± animat] în realizarea prepozițională a dativului din construcția ditranzitivă*, 1979, http://www.academia.edu/3611663/Relevanta_tipologica_a_trasaturii_animat_in_realizarea_prepozitionala_a_dativului_in_ditranzitive.
3. Alexandru Dârul, *Note privind categoriile gramaticale clasificatoare*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 11, anul XV, 2005.
4. *Gramatica de bază a limbii române*, coord. G. Pană Dindelegan, București, 2010.
5. V. Guțu-Romalo, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*, București, 2002.
6. Dana Niculescu, *Observații privind statutul cuplului „**său**”/ „**lui**” în limba română actuală*, http://ebooks.unibuc.ro/filologie/dindelegan/14.pdf.

BDD-A20688 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 01:00:16 UTC)